ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ
(ԱԻ)
ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԳՎԱՐԴԻԱՅԻ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԲԲԱՍՅԱՆ ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (813-869թթ.)

9-րդ դարի սկզբից մինչև երկրորդ կեսն ընկած ժամանակահատվածում թյուրքական գվարդիայի ունեցած ռազմաքաղաքական իշխանությունն Աբբասյան խալիֆայությունում արաբական պատմության այդ շրջանի ուսումնասիրության ինքնատիպ թեմաներից մեկն է:

Արաբական աղբյուրների հաղորդմամբ թյուրքերի և արաբների վտիշփումների հիմքը դրվեց Օմայան խալիֆայության ժամանակներից, երբ արաբները սկսեցին վարել իրենց արևելյան նվաճողական քաղաքականությունը: Նրանք Օմայան խալիֆա Վալիդ 1-ի (705-715թթ.) օրոք հետզհետե սկսեցին իրենց ենթարկել Մավարաննահրը[1], որի կազմում էին Թուխարստանը՝ Բալխ մայրաքաղաքով[2], Խորեզմը[3], Սոդդը (Սոդդիանա)[4], իր Սամարղանդ և Բուխարա քաղաքներով[5]: Այնուհետև, 713-715թթ. արաբները նվաճեցին Ֆերգանան[6], իսկ արդեն Աբբասյան խալիֆայության կողմից 751թ. գրավվեց Շաշը (Տաշքենդը)[7]: Վերոնշյալ երկրամասերն արաբական ներխուժումների ընթացքում արդեն յուրացրել էին թյուրքական վաչկատուն ցեղերը: Այսինքն արաբական զավթումներն իրականացվում էին թյուրքաբնակ շրջաններում, որոնք գրավելով արաբներն իրենց հետ խալիֆայություն էին տանում թյուրքական ծագում ունեցող բազմաքանակ գերիների: Հատկանշական է այն փաստը, որ Աբբասյան խալիֆայության վաղ շրջանում Խորասանի և Արևելքի կառավարիչները որպես հարկ Բաղդադ էին ուղարկում միայն թյուրք ստրուկներ (ղիլման, մավալի): Այսպես, 10-րդ դարի արաբ ուշխարհագրագետ Ալ-Մուկաադդասին նշում է, որ Խորասանի տարեկան հարկն Աբբասյան տիրապետության ժամանակ կազմում էր 12 հազար

թյուրք ստրուկ[9]: Միջին Ասիայի տարբեր շրջաններից թյուրք ստրուկները ներկրվում. իսկ նվաճումների արդյունքում ձեռք բերված գերիները տեղավորվում և բնակեցվում էին խալիֆայությունում:

Սակայն պետք է նշել. որ թյուրքական ծագում ունեցող ստրուկներ խալիֆայություն էին բերվում նաև այլ շրջաններից: Թյուրք ստրուկներ ներկրելու ամենակայուն աղբյուրներից էր նաև խազարների երկիրը՝. որտեղից. ինչպես նշում է 9-րդ դարի արաբ աշխարհագրագետ Ալ-Ջահիզը. «բերվում էին ստրուկներ. ստրկուհիներ»[10]: Աբբասյան խալիֆայությունում սկսում են լայնորեն օգտագործել թյուրքական տարրի ռազմական ներուժը[11]: Թյուրքական գվարդիաների ձևավորումն արդեն սկսվում է Աբբասյան խալիֆա Ալ-Մամունի իշխանության տարիներին (813-833թթ.): Դա է վկայում այն փաստը. որ խալիֆա Ալ-Մամունը հրամայեց իր զինվորական հրամանատարներից՝ Աբու Իսհակ Ալ-Մութասիմին, որը նաև իր եղբայրն էր և ապագա խալիֆան. ձեռք բերել թյուրքերի[12], որոնք ռազմական գործում արհեստավարժ կլինեին: Այն. որ թյուրքական զինվորական տարրն առաջին անգամ արդեն կազմակերպված օգտագործվել է Ալ-Մամուն խալիֆայի կողմից՝ նշում է նաև 14-րդ դարի արաբ պատմիչ Ալ-Մակրիզին: Նա. կապված թյուրքական զինվորական տարրի կիրառման հետ. նշում է՝ «նրա եղբայր Աբու Իսհակ Ալ–Մութասիմը հետևեց իր եղբոր՝ Ալ-Մամունի օրինակին»[13]: Մեր կարծիքով. Մամուն խալիֆան ձեռնարկեց թյուրքական զինվորական գվարդիայի ստեղծումը, որպեսզի ավելի արդյունավետ կարողանար ճնշել հուսկաաբբասյան ապստամբությունները խալիֆայության տարածքում: Այդպիսի ելույթներ էին բռնկվել Եգիպտոսում, Սիրիայում, Պաղեստինում և այլուր: Այս բոլոր ապստամբությունները մեկը մյուսի հետևից ճնշվեցին խալիֆայության կողմից:

Խալիֆա Ալ-Մամունին հաջորդեց նրա եղբայրը՝ Աբու Իսհակ Ալ-Մութասիմը (833-842թթ.), որի կառավարման 9 տարիները կարևոր նշանակություն ունեցան խալիֆայությունում թյուրքական տարրի հաստատման գործում՝ սկզբում Բաղդադում, այնուհետև՝ 835-836թթ. նոր կառուցված մայրաքաղաք Սամարայում[14]: Այս նոր մայրաքաղաքը, արաբական աղբյուրների հաղորդմամբ, կառուցվեց թյուրքական զինվորական տարրի և Բաղդադի բնակչության միջև հաճախակի բռնկվող հակամարտություններին վերջ տալու նպատակով: Բաղդադից

Սամարիս տեղափոխվեց թյուրքական բնակչությունը, ինչպես նաև թյուրքական զինվորական տարրը, որի ուժերով էլ հենց կառուցվեց այն[15]:

Հակաարաբական ապստամբությունների շարքում ամենաերկարատևը ղեկոս 816թ. Ատրպատականում բռնկված Խուռամյան Բաբեկի ապստամբությունն էր, որը, սակայն, ճնշեց 837թ. սույնեն խալիֆա Ալ-Մութասիմը: Բաբեկի նկատմամբ հաղթանակ տարավ թյուրքական ծագմամբ զորահրամանատար Հայդար իբն Կաուս Աֆշին Ալ-Ուսրուշանին[16]: Խալիֆայական զորքերը գրավեցին Խուռամյան շարժման ոստանը՝ Բադդայն ամրոցը[17], որից հետո շարժման ղեկավար Բաբեկը, ինչպես նշվում է 9-րդ դարի պատմիչ Դինավարիի երկում[18] «փախավ Հայաստան, անցնելով Արաքս գետը, և ուղղվեց դեպի Ռում: Երբ նա անցավ Արաքս գետը, նրա մոտ եկավ նահանգի կառավարիչ Սաևղ իբն Սունբատը», որը հայկական աղբյուրներում կոչվում է Սմբատի որդի Սահլ[19]: Վերջինս ձերբակալեց Բաբեկին և ուղարկեց Ատրպատականում գտնվող թյուրք զորահրամանատար Աֆշինին, իսկ Աֆշինը Բաբեկին ուղարկեց խալիֆայական արքունիք, որտեղ նա տանջամահ արվեց և սպանվեց: Աֆշինի հաղթանակն այնքան էր ոգևորել Ալ-Մութասիմ խալիֆային, որ թյուրք զորահրամանատարը խալիֆայի կողմից ոսկե թագով պարգևատրվեց: Թյուրք զորավարը Բաբեկի ապստամբությունը ճնշելուց անմիջապես հետո ուղղվեց դեպի Ռումի երկիրը (Բյուզանդիա)՝ օգնություն ցույց տալու Ալ-Մութասիմ խալիֆային, որը պատրաստվում էր գրավել Ռումի երկրի մեծագույն քաղաքներից Ամորիոնը[20]: Ինչպես նշում է 9-րդ դարի արաբ պատմիչ Ալ-Յակուբին. «Ալ-Մութասիմ խալիֆան Ռումի բռնապետի (իմա Թեոփիլոս - Գ.Վ.) դեմ մեծ զորքով ուղարկեց Աֆշինին, որը հանդիպեց բռնապետին, հաղթեց, փախուստի մատնեց և նրա ռազմիկներին մեծ ջարդ տվեց»[21]:

Յակուբիի վկայությունից երևում է, որ թյուրք հրամանատարի դերն Ամորիոնի նվաճման գործում մեծ է եղել: Պետք է նշել նաև, որ Ամորիոնի ռազմարշավին մասնակցում էին թյուրքական ծագմամբ ևս երեք զորահրամանատարներ՝ Աշնաս Աթ-Թուրքին, Իյթախ Աթ-Թուրքին և Բուղա Ալ-Քաբիրը[22], որոնք իրենց թյուրքական զորախմբերով առաջնորդել են գրեթե ողջ խալիֆայական զորքը:

Աշնաս Աթ-Թուրքին դեռևս 828-829թթ. խալիֆա Ալ-Մամունի կողմից նշանակվել էր Եգիպտոսի կառավարիչ: Այս երկրամասն իր աշխարհագրական դիրքով ռազմավարական նշանակություն ուներ. և նրա կառավարչի պաշտոնը վստահվել էր թյուրք զորահրամանատարի: 834-835թթ. խալիֆա Ալ-Մութասիմը Աշնասին կրկին նշանակեց Եգիպտոսի կառավարիչ. որն այդ պաշտոնը վարեց շուրջ 11 տարի[23]: Իսկ եթե հաշվի առնենք նաև այն փաստը. որ թյուրք զորահրամանատարները հիմնականում գլխավորում էին խալիֆայական բանակի թյուրքական զորախմբերը[24]. ապա կարելի է պնդել, որ շուրջ 15 տարի Աշնաս Աթ-Թուրքին կարողացել է կառավարել Եգիպտոսը հենց թյուրքական զինուժի անմիջական ներկայությամբ: Մեր կարծիքով, սա կարևոր նշանակություն ունեցավ Եգիպտոսում թյուրքական տարրի հետագա հաստատման համար: 10-րդ դարի արաբ պատմիչ Մասուդիի վկայությամբ նա իր թյուրքական զորաբանակով մասնակցել է նոր մայրաքաղաք Սամարայի կառուցմանը[25]: Նա Սամարայում ունեցել է իր սեփական պալատը, բացի այդ, նաև իկաա իրավունքով[26] նրան են պատկանել քաղաքամերձ հսկայական հողատարածքներ: Վերոբերյալից հետևում է, որ բացի արտաքին քաղաքական բնագավառից, Աշնասը խալիֆայությունում նաև ներքաղաքական կարևոր դերակատար էր:

Հաջորդ կարևոր դերակատարներից է խազարական ծագմամբ ստրուկ՝ վերոնշյալ Իյթախ Աթ-Թուրքին, որին Աշնասի մահից հետո խալիֆա Ալ-Վասիկը (842-847թթ.) հանձնարարեց Եգիպտոսի կառավարումը: Այս հասարակ ստրուկն այնպես էր կարողացել իրեն դրսևորել, որ խալիֆա Ալ-Մութասիմի, հետո նաև Ալ-Վասիկի օրոք խալիֆայությունում զբաղեցրել է Սամարայի անվտանգության համակարգի ղեկավարի պաշտոնը: Հետո վերջինիս է վստահվել Ալ-Մութավաքիլ խալիֆայի (847-861թթ.) հաջիբի (սենեկապետ) և թագավորական գվարդիայի հրամանատարի պաշտոնները[27]: Ակնհայտ է, որ այս գործիչը մեծ ռազմաքաղաքական իշխանություն է ունեցել Աբբասյան խալիֆայությունում, քանի որ. հաջիբի քաղաքական պաշտոնը զբաղեցնելով, նա անընդհատ խալիֆայի կողքին էր, մասնակից էր նրա պաշտոնական ընդունելություններին ու աստիճանաբար մեծ ազդեցություն էր ձեռք բերում արքունիքում: Իսկ թագավորական գվարդիայի հրամանատարի դերը անշուշտ Իյթախին

օժտել էր անսահմանափակ ռազմական իշխանությամբ: Սակայն սա վախեցնում էր Ալ-Մութասվաքիլ խալիֆային, որի հրամանով և Իյթախը 849թ. ձերբակալվեց և սպանվեց:

Աբբասյան խալիֆայությունում ռազմական խոշոր գործիչ էր նաև Բուղա Ալ-Քաբիրը, որը որպես զինվորական կերպար առաջին անգամ հիշատակվում է դեռևս 835թ., երբ խալիֆա Ալ-Մութասիմը նրան օգնության ուղարկեց Խուռռամյան Բաբեկի դեմ արշաված Աֆշինին: Բուղային էր վստահվել նաև Աֆշինի զինվորների վարձատրության ամբողջ գումարը[28]: Բուղան նույնպես կարողացավ աչքի ընկնել իր զինվորական կարողություններով և հետզհետե ձեռք բերել ռազմական մեծ իշխանություն, որը, մեր կարծիքով, հետագայում արդեն բացահայտորեն վերածվեց քաղաքական իշխանության: Սա է վկայում այն փաստը, որ Բուղա Ալ-Քաբիրը Ալ-Մութավաքիլ խալիֆայի կողմից նշանակվեց Միրիայի կառավարիչ[29]: Ալ-Մութավաքիլ խալիֆան սպանվեց թյուրքերի ձեռքով, և նրա մահից հետո մինչև 869թ. իրար հաջորդեցին երեք խալիֆաներ՝ Ալ-Մունթասիրը, Ալ-Մուսթաինը (862-866թթ.) և Ալ-Մութազը (866-869թթ.), որոնք բոլորն էլ թյուրքական դրածոներ էին և զոհ գնացին հենց թյուրքական գվարդիայի դավադրություններին:

Փաստորեն 9-րդ դարի կեսերին Աբբասյան խալիֆայությունում թյուրքական զինվորական գվարդիան ձեռք էր բերել ռազմական և քաղաքական բավականաչափ իշխանություն, որ կարող էր գահընկեց անել և ըստ իր հայեցողության նոր խալիֆաներ նշանակել: Մեր կարծիքով թյուրքական գվարդիայի ունեցած քաղաքական իշխանությունը հիմք դարձավ Աբբասյան խալիֆայության տարբեր շրջաններում արդեն թյուրքական ինքնիշխան միավորումների ձևավորման համար:

GRIGOR VARDANYAN
(IOS)
THE MILITARY-POLITICAL POWER OF THE TURCIC GUARDS IN THE ABBASID CALIPHATE (813-869)

At the begining of the 9-th century the Turkish military Guards was formed in the Abbasid Caliphate. There was an internal and external necessity for it during that

period. Arabic sources record Turkish army commanders namely Haydar ibn Kabus, Iytakh at-Turki, Ashnas at-Turki, Bugha al-Qabir, who served under Abbasid al-Mamun, al-Mutasim, al-Watiq, al-Mutawaqil caliphs.The mentioned army commanders held different military-political posts in Abbasid caliphate and had such great authority, that could avail themselves to overthrow the caliphs and appoint the new ones.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Abul Kasim ibn Haukal al-Nasibi, Kitab Surat al-ard., edit. M. J. De Goeje, Bibliotheca Geographorum Arabicorum (այսուհետև՝ BGA), vol. II, Lugd. Bat, 1967, p. 365-398:
2. Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. I, Եր., 2003, էջ 108-110:
3. Abul Kasim ibn Haukal al-Nasibi, նշվ. աշխ., էջ 289:
4. Նույն տեղում, էջ 290:
5. Փոլադյան Ա., Քրդերը Աբբասյան խալիֆայության ժամանակաշրջանում (X-XI դդ.), Եր., 1999, էջ 187:
6. Abu Ishak al-Farisi al–Istakhri, Kitab Masaliq al-Mamaliq, edit. M. J. De Goeje, BGA, vol. I, Lugd. Bat, 1967, p. 289-348:
7. Hitti Ph., History of Syria, London, 1951, p. 461:
8. Al Mukaddasi, Ahsan al-taqasim fi marifat al-aqalim, edit. M. J. De Goeje, BGA, vol. III, Lugd. Bat, 1967, p. 339-341:
9. Bosworth C. E., Barbarian Incursions: The Coming of the Turks into the Islamic World, London, 1973, p. 5:
10. Տեր-Ղևոնդյան Ա., «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 16, «Արաբական աղբյուրներ», Գ, Արաբ մատենագիրներ, Թ-Ժ դարեր,: Ներածությունը և բնագրերից թարգմանությունները Ա. Տեր Ղևոնդյանի, Եր., 2005, էջ 427:
11. Абу ал-Ала Ибн Хассул, Книга о превосходстве тюрков над другими воинами, пер. Ф. М. Асадова, Баку,1993, http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Ibn_Hassul/frametext.htm:
12. Gordon S. M., The breaking of a thousand swords: A history of the Turkish military of Samarra (200-275 A.H./ 815-889 C.E.), State University of New York Press, 2001, p 26.
13. Abul Abbas al-Makrizi, Katab al mavaiz va al itibar bi ziqr al khitat va al asar, աղբյուր՝ Gordon S. M., The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Samarra, (200-275 A.H./ 815-889 C.E.)., State University of New York Press, 2001, p. 26.
14. Ибн ал-Факих, Ахвар ал-Булдан (известия о странах), Введение, пер. с арабского, изд. текста и коммен. А. С. Жамкочяна, Ер., 1979, с. 43-54.
15. مسعودي، مروج الذهب و معادن الجوهر، ١ـ ٥، بيروت ، ١٩٧٤، الجزء الرابع ، ص 345-365
16. Ibn Khordadbeh, Kitab al-Masaliq wa'l-Mamaliq, edit. M. J. De Goeje, BGA, VI, Lugd. Bat.. 1967, p. 40.
17. مسعودى, նշվ. աշխ., էջ 353:
18. Տեր-Ղևոնդյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 218:

19. Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Եր., 1985, էջ 296-298:
20. Kennedy H.. The Armies of the Caliphs, Military and Society in the Early Islamic State, London. 2001. p. 132.
21. Տեր-Ղևոնդյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 389:
22. مسعودي, նշվ. աշխ., էջ 358:
23. Gordon S. M . The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Community of Samarra (218-264 A.H./ 833-877 C.E.), Columbia University. 1993, p. 154.
24. Kennedy H., The Armies of the Caliphs, Military and Society in the Early Islamic World, London and New York, 2001, pp. 126-127.
25. مسعودي, նշվ. աշխ., էջ 352:
26. Փոլադյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 190: Իկտաև հողային սեփականություն ունենալու իրավունքի ծն էր Աբբասյան խալիֆայությունում:
27. Gordon S. M., նշվ. աշխ., էջ 183:
28. Նույն տեղում, էջ 193:
29. مسعودي, նշվ. աշխ الجزء الخامس, էջ 32-33: